

Барабаш Олег Васильович, кандидат філософських наук, доцент,
докторант Харківського національного педагогічного університету
ім. Г. С. Сковороди, Україна
e-mail: Oleg. V. Barabash@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8479-8926

КРИЗА ДЕМОКРАТІЇ І СКЛАДНОЩІ ЛІБЕРАЛІЗМУ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, МЕХАНІЗМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглядаються зони проблемності сучасних шляхів розвитку демократії і лібералізму, «критичні стики» щодо їх подальшого взаємозв'язку, підкреслюється неоднозначна роль популізму в контексті перспективи демократичних процесів, позначаються центри можливих кореляцій політичних зрушень, можливі тенденційності змін.

Ключові слова: криза демократії, лібералізм, популізм, політичні режими, транзит, ліберальна гегемонія, геополітика, критичні стики.

Постановка проблеми. Щорічний звіт міжнародної правозахисної неурядової організації Freedom House знову зафіксував поглиблення тенденції до зменшення рівня демократичності в сучасному світі. Згідно з представленими даними – Freedom in the World 2018 і Freedom in the World 2019 (символічно виглядають назви доповідей «Democracy in Crisis» [1] та «Democracy in Retreat» [2]) в період з 2005 до 2018 р. доля невольних країн зросла до 25%, а доля вільних знизилася до 45% [1]. Окрім параметрів, які традиційно висвітлюють ситуацію з рівнем демократичності в окремих країнах, позначено й змістовні зрушення сьогодення, що здатні суттєво переформатувати динаміку подальшого розвитку, його якісне спрямування. Криза демократії пов'язується зі зміною балансу сил на глобальному рівні. Доля міжнародного впливу, що належить високоіндустріалізованим демократіям, зменшується в міру збільшення впливу Китаю, Індії, інших нових індустріальних економік, представлених у країнах, які не відповідають запитам демократії, її стандартам й класифікуються як невольні або частково вільні (зростання Китаю відзначається як найбільш приголомшливе: ВВП на душу населення збільшився в 16 разів із 1990 до 2017 р. і з цих причин його політичний режим виступає як один з орієнтирів щодо розбудови системи інституційних коор-

динат іншими країнами). Лідер демократичного світу – США – коректує свій міжнародний курс у напрямі часткового відсторонення від справ просвітництва й поширення демократичних цінностей, зменшення свого представництва в проектах демократичного й навіть просто загальноконсолідованого світового характеру (захист довкілля у зв'язку з глобальним потеплінням тощо) із зосередженням на внутрішніх справах. США також певною мірою проходять через чергове випробування на зрілість й непорушність демократії на національно-державницькому рівні за президентства Д. Трампа, стиль керівництва якого в окремих відношеннях виглядає, щонайменше, незвичайним (і це дає підстави позначати його окремими дослідниками як популістського [3]). На наш погляд, сучасна криза демократії має бути досліджена на змістовних розломах сучасності, в широких контекстах взаємовпливів демократії й лібералізму, зростання популістських тенденцій у світі, посилення авторитаризму й кризи ліберальної інституційності, моделі проекту міжнародного права, в умовах новітніх геополітичних змін та стратегічних перетворень інтересів із метою з'ясування оптимальних шляхів й ресурсів подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних авторів, що займаються дослідженням проблематики: політичних режимів і процесів демократизації, шляхів лібералізму й поширення популізму в сучасному світі, – відзначимо перш за все роботи Г. М. Куц, І. О. Поліщука, В. І. Чигрінова [4–6]. Сучасні виміри конфліктності й концептуалізація змістовних підвалин і форм та наслідків конфлікту, потенційні загрози й шляхи подолання кризових явищ – ця тематика є предметом особливої уваги в дослідженнях І. Д. Денисенко, М. П. Требіна [7–11]. На наш погляд, слід підкреслити й аналіз актуальних складнощів демократичного розвитку, становлення інституцій демократичних політичних режимів у контекстах *політична етика – політичні процеси* в публікаціях В. Л. Погрібної та небезпеки непотизму, що проаналізовані в роботах О. М. Сахань [12; 13]. Серед зарубіжних авторів щодо предметної площини даного дослідження виділимо авторів, які сконцентровані на вивченні саме тенденції антидемократичності сучасності – Джейсон Бреннан, Лукан Вей, Ларрі Даймонд, Патрік Дж. Денін, Ян Зелонка, Даніель Зіблатт, Стівен Левицький, Девід Рансіман та ін. [14–19]. Розвиток популізму, його змісту й форм прояву, наслідків поширення – коло цих питань висвітлено в останніх роботах Яші Монка, Джордан Кайл, Лімор Гюлчін, Еріка Кауффмана, Наді Урбінаті та ін. [20–24].

Мета і завдання роботи. Мета даної роботи – з'ясувати, де в сучасному світі починаються розходження між лібералізмом й демократією. Завдання – вийти на розуміння загроз й можливих позитивів ствердження популізму, позначити місця і змістовні центри критичних стиків, проявів або «проривів»

перспективи щодо політичних процесів, ціннісно-орієнтаційних зрушень, інституційних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження й отриманих результатів.

Свого часу, аналізуючи причини й фактори поширення демократії, Адам Пшеворський вказував, що шлях має значення не менше, ніж вихідний пункт руху – *ancien regime* формують модальності й вектори переходу до демократії, але в пункті призначення усі шляхи сходяться. Переходи до демократії, які він згадує, відбулися подібно хвилі, і це означає, що їх супроводжували одні й ті ж політичні та ідеологічні умови [25, с. 62–76]. За А. Пшеворським, демократичні перетворення несуть у собі відбиток, інституційний слід моменту переобладнання системи, її переналаштування, задають темпоральність і модальність подій, але, зрештою, самі інституційні фактори не виступають як вирішальні. Звертаючись до сучасних теоретичних розглядів транзитів, відзначимо, що, по-перше, слідом за Т. Каротерсом проглядається відхід від концепції переходу, де демократичні перетворення виглядають послідовним й єдино логічним перебігом подій в усьому світі (ліберальний концепт кінця історії) і, по-друге, сама технологія транзиту й орієнтованість на кінцевий результат, не визнаються (не зважаючи на авторитетність прихильників інституціональних підходів) залежними винятково від інституційних трансформацій – встановлення певної інституційної системи, слідування верховенству закону й укріплення державності не обов'язково детермінують потрібний результат. Сам А. Пшеворський відзначав, що події видаються зрозумілими, коли вже маємо результат – *ex post* – і можемо проаналізувати усю сукупність чинників, але значно важче передбачити поступ трансформацій й особливості їх сумарного підсумку в ситуації *ex ante*. Серед висновків, що роблять у статті, присвяченій аналізу транзитних реформаційних процесів у Латинській Америці Скотт Майнварінг та Тімоті Скаллі – ні один набір формальних інститутів явно не перевершує інші в просуванні успішного демократичного управління [26, р. 126]. Можливо, у свою чергу, ні один з них також не гарантує потрібного результату, якщо виходити зі сприйняття інститутів як екзогенного фактора змін. Зрештою, і концепції раціональних підвалин інституційного дизайну, і політекономічні теорії соціального конфлікту, геополітичні дослідження, вписані в різні наративні контексти, виходять із вразливості суто інституційного підходу, а змістовна результативність розвитку політичних процесів сьогодення підкреслює якісні зміни ситуаційної тенденційності. Сучасна депресія у стані прихильників демократії (в назвах робіт лунають «кінець демократії», «як помирають демократії», «повстання проти ліберальної демократії», «чому наша свобода в небезпеці», «лібералізм пав») пов'язана з хвилею відкоту від демократії й лібералізму, поширенням недемократичних, авторитарних, гібридних режимів (різні варіанти назви залежно від класифі-

кації) і цьому мають бути наукові пояснення. Я. Зелонка є впевненим, що сучасна «контрреволюція» лібералізму, який ствердив себе як «єдину гру» після епохальних потрясінь 1989 р. викликана значними недоліками самого ліберального проекту, а ліберали присвячують більше часу причинам підйому та поширення популізму, ніж «...краху лібералізму. Вони відмовляються визнати власні недоліки, які й призвели до сплеску популізму на усьому континенті» [19, р. 14]. Демократія, окрім усього іншого, це і процес розвитку, це навчання та робота щодо віднаходження механізмів оптимальних варіацій співіснування за умов реалізації політичних прав і громадянських свобод. А ми споглядаємо, що зв'язка лібералізму й демократії постійно піддається перевірці за нових історичних викликів і обставин. Питання, що було винесено на референдум і згодом ухвалене на ньому більшістю у Швейцарії 2009 р., стосувалося внесення у Конституцію доповнення, щодо заборони на будівництво в країні мінаретів, хоча встановлені конституційні норми стверджують свободу совісті й релігії. Цей референдум продемонстрував різницю між проявами лібералізму й демократії, оскільки був за сутністю неліберальним, але водночас не являвся не демократичним. У сучасній термінології, що пов'язана з позначенням типів політичних режимів, також можна простежити варіації, які стверджують розходження змістовного сполучення в єдності демократії й лібералізму: «республіки, що виключають» (тобто режими із сильними демократичними інституціями, в яких, тим не менш, діють закони, що істотно обмежують права громадянства), «демократії, що знаходяться під опікою», або «керовані демократії» (конкурентні режими, в яких недемократичні актори, наприклад, військові або представники релігії мають право вето при прийнятті рішень). На семінарі з прав людини 31 січня 2019 р. Я. Монк, відповідаючи на питання, чи дійсно демократія й лібералізм є в основі напруження, відповів: «Я щиро хочу жити в системі, в якій у нас є як демократичні, так і ліберальні цінності. Існує величезна нормативна вартість відхилення від одного чи іншого» [27].

Криза демократії, на наш погляд, виникла саме у зв'язку зі сполученнями змістовності лібералізму з його невизначеністю щодо колективних ідентичностей минулого й сучасності, та демократією як процесом із толерантністю щодо множинності інтересів й можливості законного їх представлення й відстоювання. На цьому розломі, перетині множинних конгломератів цінностей з нечіткими обрисами виник й поширився популізм. За формулюванням депутату Європарламенту від Угорщини Дьордя Шопфліна, члена урядової партії «Фідес» й теоретика популістського курсу країни, «нинішня ітерація лібералізму загалом заперечує всю колективну ідентичність. Або підходить до цього з позицій єдиного універсального людства... коли ви зводите людство до єдиного суб'єкта, ви усуваєте культурні особливості» [28].

Вочевидь зв'язок лібералізму з процесами глобалізації, розмивання уявлень про етнонаціональну приналежність з усіма її культурно-ціннісними атрибутами, спадщиною поколінь й історичним досвідом, (у змістовно-ціннісний ландшафт яких явно «не вписуються» демонстративно аффірмаційні рухи ліберальної сучасності), спровокували «мовчазну більшість», «моральну більшість» до рефлексії ціннісно-орієнтаційного гатунку. Одна з перших змістовних розвилок – космополітизм та патріотизм. Популізм ще за часів свого виникнення у ХІХ ст. виходив з аксіоматичного сприйняття простого народу як винятково носія здорового глузду й справжньої моральності, за яким (а не за елітами) завжди моральна перевага. У доповіді за результатами дослідження популізму, на підставі кропіткого аналізу численної літератури з приводу популізму, Джордан Кайл і Яша Монк відзначають [29], що популістів поєднують два фундаментальні твердження: 1) еліти й «сторонні» працюють проти інтересів «справжніх людей», звідси презирство до еліти й глибока недовіра до істеблішменту; 2) популістські лідери – це голос «справжніх людей» країни і ніщо не повинно стояти на їх шляху. У поділі популізму на правий та лівий у першому випадку превалюють апеляції до етнічного націоналізму, серед якого й радикальні форми, що ґрунтуються на вимогах громадянства за національними ознаками у протиставленні з республіканською ідеєю що держава складається з усіх громадян, незалежно від етнічного походження. Ліберальна олігархія, що не має видимої прив'язки до території, країни, етносу й використовує немажоритарні інституції у свідомості популістів правого гатунку й виступає як загроза «народним цінностям», «інтересам етносу, держави», «дискримінуючи» більшість представленням «незаконних» переваг етнічним, релігійним аутсайдерам, меншинам різного характеру. Зрештою, коли мова йде про розвинені країни сучасності вимоги правого популізму в тому чи іншому вигляді зосереджуються в тезі мовчазної більшості – «поверніть нам нашу країну!» (навіть за умов втрат міжнародного впливу, міждержавного авторитету, економічних показників тощо).

Якщо в правому популізмі згадане «нам» ґрунтується на тотожностях, що виходять із національно-культурних підвалів, то в лівому популізмі «справжній народ» – це звичайні трударі, найбідніші й часто не дуже освічені прошарки населення, що сприймаються як морально порядні, орієнтовані на родину та її традиційні цінності, зрозумілі в поведінці й наділені «повсякденним здоровим глуздом» люди. Їх соціальне аутсайдерство акцентовано представляється як наслідок ліберальних впливів, цілеспрямованих зусиль транснаціональних глобалізованих корпорацій різного гатунку. І тому в дискурсі перманентної кризи, що є характерним для популізму, пестуються протестні настрої, соціальна конфліктність, ресентімент. Небезпека лівого популізму полягає перш за все в тому, що його лідери схильні стверджувати, що

сучасний правовий порядок спрямований на відстоювання й збереження владних й матеріальних ресурсів правлячих еліт. Маніфестування же безпосередньої підпорядкованості волі народу нібито дає законні підстави для подолання лідерами популізму всіх правових обмежень їх владі – ця головна претензія може приймати різні форми, набувати суспільно конфронтаційних виразів, насильницьких сценаріїв розвитку подій. Зрештою, використовуючи інституціональні резерви, потужності матеріального й процесуального права, популістський лідер може докорінно змінити ситуацію в країні й стати на шлях ствердження особистої влади диктаторського гатунку.

Популізм загалом достатньо складне й різнорідне явище, що в наші часи набуває нових виразів і є дослідники (наприклад, Шанталь Муфф [30]), що вбачають у його сучасній хвилі позитив боротьби альтернативності розвитку через конфліктність й усвідомлення проблематики, виявлення й інституційне вирішення незадоволень, що в ключі загальнодемократичної магістралі розвитку, в межах її «довгострокової перспективи». У доповіді Я. Монка, про яку вже йшла мова [27], згадується, що популісти знаходяться зараз на чолі чотирьох найбільш густонаселених демократій світу, серед яких США, Індія, Індонезія (у звіті Freedom House 2019 позначена як Partly Free), Бразилія, а the mainstream відношення до популізму та його можливих наслідків у науковій літературі виходить із застереження, що демократії, які обирають популістів, піддаються значно більшому ризику демократичного відступу, ніж демократії, що обирають непопулістських лідерів.

На наш погляд, суттєве методологічне значення має виділення типів популізму, залежно від його змістовності, характеру й площини прояву, що запропоновано в дослідженні Джордан Кайл й Лімор Гюлчін [31]. Ця типологізація виокремлює три типи популізму: 1) популізм культурний (наприклад, Д. Трамп, В. Путін, Б. Нетаньягу, В. Орбан); 2) соціально-економічний (А. Ципрас, Н. Мадуро, Е. Моралес, Р. Корреа); 3) антиістеблішмент (М. Саакашвілі, С. Берлусконі, А. Бабіш, А. Лукашенко). Вона дещо зміщує змістовні акценти досліджень популізму й дозволяє розглядати його в широких контекстах взаємозв'язків розвитку політичних режимів, загроз демократії, технологій рішення викликів сьогодення, інше, зважаючи на їх ключовий висновок, що популізм різко змінює глобальний політичний ландшафт.

За С. Левицьким і Д. Зіблаттом, коли демократії помирають зсередини, як це вони зазвичай роблять, вони роблять це повільними, ледь помітними кроками. Можливо, як внутрішній важіль продавлювання, просідання демократії виступає популізм у певних його проявах. Хоча, якщо звернутися до термінології вже згаданого автора, то the leverage у його сумісній роботі з Л. Веєм [32] – це один із суттєвих факторів, що спрямовує подальший розвиток «гібридних» режимів. Пам'ятаємо, що йдеться про вплив, який здатен

здійснювати найближчий великий фінансовий й торговельний партнер: якщо цей партнер демократія, то є досить висока імовірність того, що режим буде демократизуватися, якщо це диктатура, то дрейф, швидше за все, буде або в бік диктатури, або в напрямку failed states. Свою роль відіграють і другий фактор – the linkage – ступінь зв'язку, зціпленості у багатовимірності контактів різного гатунку з усім навколишнім світом, підключеності до його діяльності, або, навпаки, ізоляція і третій – структура внутрішньої організації режиму.

Свого часу, за триумфальної ходи західного лібералізму й ослаблення альтернативності щодо політичних моделей, швидко поширювалася хвиля демократизації, породжуючи суттєві стимули, щонайменше, приймати хоча б формально демократичні інституції. З цього приводу Ендрю Янос підкреслював, що періоди ліберальної гегемонії накладають на недемократичні уряди, якщо ті бажають зберегти міжнародний престиж й життєздатність, певну «мережу обмежень» [33]. Вочевидь, за умов ослаблення ліберальної гегемонії, посилення антигегемоністських сил до межі можливої конфліктності авторитарні сили починають виступати як своєрідний хвилеріз, надаючи економічну, політичну, військову допомогу, використовуючи альтернативні джерела легітимації й послаблюючи, таким чином, «обов'язковість» слідування шляхом демократизації – «мережі обмежень» зникають, починається відкіт.

Якщо серед термінології, що зустрічається у зв'язку з розумінням тенденцій – «зараження», «хвиля», «internal infestation», «mass contagion», «thought contagion» мова йде саме про хвилю, то мають бути якісь параметри, що визначають її імпульс, силу, тривалість дії, особливості поширення, тощо, і якісь позиції та рубежі content shift and perspective adjustment. У цьому контексті знову згадують намагання віднайти закономірності довжини хвилі в особливостях існування поколінь (свого часу Артур Шлезінгер-молодший, звертаючись до американської історії, розробив концепцію циклічності змісту [34], пов'язаного з циклами існування поколінь: відштовхуючись від неї, прогнозується цикл у 30 років, з початком в 1989 р. і сподіваннями, що 2019 – це рік завершення).

Висновки і перспективи подальших досліджень. На наш погляд, зміна тенденційності розвитку (про заданість й моновекторність, всезагальність шляху, тощо, мова вже не йде) може відбутися залежно від багатьох факторів, серед яких готовність до консолідованих рішень еліт сучасного світу щодо подолання всезагальних загроз і пошук балансу інтересів національно-державного та світового характеру. Популізм на якомусь етапі і в соціально прийнятних формах виразу є достатньо зручним для досягнення тактичних цілей. Д. Трамп часто звинувачують в «економічному націоналізмі», «непродуманій популістській риторичі» у заявах щодо Голландських висот, щодо

Росії, Північної Кореї тощо. Але він слідує своїй обіцянці знову зробити Америку великою саме у розумінні середньостатистичного американця, представника тієї самої «моральної більшості» – справжньої Америки («Redneck America») і досягти своїх політичних цілей. Якими стратегічними втратами може бути ускладнений цей шлях, покаже майбутнє. Зрештою, популярна і поширювана думка зараз – оскільки ми живемо в епоху постмодерну, то живи «зараз», у цю мить – «между прошлым и будущим» – і ні про що не думай. В політологічній думці це набуває й такого вираження: як запевняє К. Шульман, в «гібридних» режимах, до яких вона відносить й режим, що ствердився в Росії, є свої переваги, вони не можуть дозволити собі будь-якої ідеології, бо вона потребує подальшого їй слідування, а «гібридні» режими зайняті винятково проблемами самовиживання, тому слід користуватися моментом й вторити правилам режиму, отримуючи особисті зиски у сьогоденні [35]. Показово, можливо, виглядає ситуація з результатами Brexit. Під впливом у тому числі прихильників правого популізму прийняте не прораховане й неочікуване британською елітою рішення щодо виходу Великої Британії з Євросоюзу. Втрати, як економічного характеру, так і щодо інструментарію впливу на соціокультурні події, технологічні рішення, позначення напрямів всесвітнього розвитку як одного з лідерів демократичного світу, загрози глобальній безпеці тощо, є дуже значними, вони можуть призвести до критичного рівня розбалансування інтересів та інституцій. Тому, як бачиться, остаточне вирішення питання виходу Великої Британії з ЄС чи залишення в ньому – один із ключових моментів щодо можливостей повороту тенденцій.

Друга дуже важлива позиція у позначенні перспективи – як завершиться ситуація у Венесуелі: що це буде змістовно і в якому стилі, *ruptura pactada*, можливо змістовний прорив – *the breakthrough* – що позначить орієнтири у формуванні тенденцій або, навпаки, за законом великих чисел, доведе хаос до рівня абсурду з подальшими неочевидними розв'язками й конфліктними сценаріями. Там також зосереджені стратегічні й тактичні інтереси й економічного, й ідеологічного, і, звичайно, геополітичного характеру. Поки що на фоні загальних тенденцій за оцінками Freedom House ситуація в Карибському Басейні, Латинській Америці залишається однією з найстатичніших у світі, але, на нашу думку, за варіантом розв'язування конфлікту інтересів у Венесуелі послідує швидка якісна зміна, що може задати і певну траєкторію майбутніх зрушень у політичних процесах на різних рівнях. Розвиток подій у Венесуелі, регіоні, очікуваний 2019 р., транзит політичного режиму в Кубі і широкі контексти загальносвітових трансформацій політичного життя позначають проблемне поле подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Freedom in the World 2018. Democracy in Crisis. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018> (дата звернення: 25.03.2019).
2. Democracy in Retreat. Freedom in the World 2019. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019/democracy-in-retreat> (дата звернення: 25.03.2019).
3. Eiermann M. How Donald Trump Fits Into the History of American Populism. *New Perspectives Quarterly*. 2016. Vol. 33, Issue 2. Pp. 29–34.
4. Куц Г. М. Ліберальні трансформації політичного простору: [монографія] / за наук. ред. Ю. І. Макара. Харків: Віровець А. П.; «Апостроф», 2011. 300 с.
5. Куц Г. М., Білоцерківська Н. Г. Зміщення методологічних пріоритетів у концептуалізації політичної кризи: історико-політологічний ракурс. *Сучасне суспільство : політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2018. Вип. 2 (16). С. 144–154.
6. Чигрінов В. І., Поліщук І. О. *Державотворча традиція України: політико-культурний вимір*: наук. моногр. Харків: ХІБМ, 2006. 380 с.
7. Денисенко І. Д. Еволюція теорії конфлікту в західній соціальній філософії: монографія. Харків: ООО «ОВС», 2002. 288 с.
8. Денисенко І. Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації. *Український соціум*. 2013. № 3 (46). С. 32–43.
9. Требін М. П. На шляху до відкритого суспільства: пострадянський транзит. *Український соціум*. 2009. № 2 (29). С. 141–153.
10. Требін М. П. Україна перед воєнними викликами сучасності. *Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 4 (23). С. 246–251.
11. Требін М. П., Чернишова Т. О. Еволюція війн крізь призму революцій у військовій справі. *Сучасна війна: гуманітарний аспект. Науково-практична конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 30 червня 2017 року: тези доповідей*. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2017. С. 16–21.
12. Погрібна В. Л. Політична етика в епоху соціокультурного розмаїття: проблеми толерантності і плюралізму. *Методологія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: зб. наук. пр. Вип. 20. Харків: Видавничий центр ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. С. 31–35.
13. Сахань О. М. Проблема непотизму в сучасному українському суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2017. № 2 (33). С. 189–209.
14. Deneen P. J Why liberalism failed / foreword by James Davison Hunter and John M. Owen IV. New Haven; London: Yale University Press, 2018. xxxi, 225 p.

15. Diamond L. *Ill Winds: Saving Democracy From Russian Rage, Chinese Ambition, And American Complacency*. New York : Penguin Press, 2019. 368 p.
16. Levitsky S., Ziblatt D. *How democracies die*. New York: Crown, 2018. 312 p.
17. Runciman D. *How democracy ends*. New York: Basic Books, 2018. 249 p.
18. Van der Vossen B., Brennan J. *In defense of openness: why global freedom is the humane solution to global poverty*. New York, NY: Oxford University Press, 2018. x, 224 p.
19. Zielonka J. *Counter-revolution: liberal Europe in retreat*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2018. xii, 164 p.
20. Kirchick J. *The end of Europe: dictators, demagogues, and the coming dark age*. New Haven: Yale University Press, 2017. x, 273 p.
21. Mounk Y. *The people vs. democracy: why our freedom is in danger and how to save it*. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 2018. 393 p.
22. *Political demography: how population changes are reshaping international security and national politics* / ed. by Jack A. Goldstone, Eric P. Kaufmann, Monica Duffy Toft. Boulder, CO: Paradigm Publishers, 2011. vi, 336 p.
23. *Populism and the Web: communicative practices of parties and movements in Europe* / ed. by Mojca Pajnik and Birgit Sauer. London; New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. xxiii, 192 p.
24. Urbinati N. *Democracy disfigured: opinion, truth, and the people*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2014. 307 p.
25. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке : пер с англ. / под ред. В. А. Бажанова. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. 320 с.
26. Mainwaring S., Scully R. T. Latin America: Eight Lessons for Governance. *Journal of Democracy*. 2008. Vol. 19. № 3. P. 112–127.
27. Yascha Mounk Explains the Threat of Populism. URL: <https://law.yale.edu/yls-today/news/yascha-mounk-explains-threat-populism> (дата звернення: 25.03.2019).
28. Дьёрдь Шопфлин: «Иллібералізм» Орбана, сучасна Венгрія і сила «Фідеса». URL: <https://www.geopolitica.ru/article/dyord-shopflin-illiberalizm-orbana-sovremennaya-vengriya-i-sila-fidesa> (дата звернення: 25.03.2019).
29. Kyle J., Mounk Y. The Populist Harm to Democracy: An Empirical Assessment. URL: <https://institute.global/insight/renewing-centre/populist-harm-democracy> (дата звернення: 25.03.2019).
30. Mouffe C. Populists are on the rise but this can be a moment for progressives too. *The Guardian*. 2018, September 10. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/sep/10/populists-rise-progressives-radical-right> (дата звернення: 25.03.2019).
31. Kyle J., Gultchin L. Populists in Power Around the World. URL: <https://institute.global/insight/renewing-centre/populists-power-around-world#appendix>: – methodology (дата звернення: 25.03.2019).

32. Levitsky S., Way L. A. Elections without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13, No 2. P. 51–65.
33. Janos A. C. East Central Europe in the modern world : the politics of the borderlands from pre- to postcommunism. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2000. xvi, 488 p.
34. Шлезингер-младший А. М. Циклы американской истории : пер. с англ.; закл. статья Терехова В. И. Москва: Издательская группа «Прогресс», «Прогресс – Академия», 1992. 688 с.
35. Гибридный режим в РФ: покупка лояльности масс и элит. URL: <http://www.trust.ua/news/136074-gibridnyj-rezim-v-rf-pokupka-loalnosti-mass-i-elit.html> (дата звернення: 25.03.2019).

REFERENCES

1. Freedom in the World 2018. Democracy in Crisis. Retrieved from <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018>.
2. Democracy in Retreat. Freedom in the World 2019. Retrieved from <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019/democracy-in-retreat>.
3. Eiermann, M. (2016). How Donald Trump Fits Into the History of American Populism. *New Perspectives Quarterly*, 33(2), 29–34.
4. Kuts, H. M. (2011). *Liberalni transformatsii politychnoho prostoru*: [monohr.] / za nauk. red. Yu. I. Makara. Kharkiv: Virovets A. P.; «Apostrof» [in Ukrainian].
5. Kuts, H. M., Bilotserkivska, N. H. (2018). Zmishchennia metodolohichnykh priorytetiv u kontseptua-lizatsii politychnoi kryzy: istoryko-politolohichni rakurs. *Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiolohichni nauky, kulturolohichni nauky – Modern society: political sciences, sociological sciences, cultural sciences*, 2(16), 144–154.
6. Chyhrinov, V. I., Polishchuk, I. O. (2006). *Derzhavotvorcha tradytsiia Ukrainy: polityko-kulturnyi vymir*: nauk. monohrafiia. Kharkiv: KhIBM [in Ukrainian].
7. Denisenko, I. D. (2002). *Jevoljucija teorii konflikta v zapadnoj social'noj filosofii*: monografija. Har'kov: OOO «OVS» [in Russian].
8. Denysenko, I. D. (2013). Suchasna teoriia konfliktu: problemy eksplikatsii, demarkatsii, kla-syfikatsii. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Society*, 3(46), 32–43 [in Ukrainian].
9. Trebin, M. P. (2009). Na shliakhu do vidkrytoho suspilstva: postradianskyi tranzyt. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Society*, 2(29), 141–153 [in Ukrainian].
10. Trebin, M. P. (2014). Ukraina pered voiennymy vyklykamy suchasnosti. *Visn. Nats. un-tu «Iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». Serii: filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 4 (23), 246–251 [in Ukrainian].
11. Trebin, M. P., Chernyshova, T. O. (2017). Evoliutsiia viin kriz pryzmu revoliutsii u viiskovii spravi. *Suchasna viina: humanitarnyi aspekt. Naukovo-praktychna*

konferentsiia Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba, 30 chervnia 2017 roku: tezy dopovidei – Modern War: The Humanitarian Aspect. Proceedings of the Scientific and Practical Conference. Kharkiv: KhNUPS im. I. Kozheduba, 16–21 [in Ukrainian].

12. Pohribna, V. L. (2014). Politychna etyka v epokhu sotsiokulturnoho rozmaittia: problemy tolerantnosti i pliuralizmu. *Metodolohiia ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva: zbirnyk naukovykh prats. – Methodology and practice of sociological analysis of modern society: a collection of scientific works. Issue 20.* Kharkiv: Vydavnychiy tsentr KhNU imeni V. N. Karazina, 31–35 [in Ukrainian].
13. Sakhan, O. M. (2017). Problema nepotyzmu v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Politolohiia – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Political Science, 2(33), 189–209 [in Ukrainian].*
14. Deneen, P. J. (2018). *Why liberalism failed* / foreword by James Davison Hunter and John M. Owen IV. New Haven; London: Yale University Press.
15. Diamond, L. (2019). *Ill Winds: Saving Democracy From Russian Rage, Chinese Ambition, And American Complacency.* New York : Penguin Press.
16. Levitsky, S., Ziblatt, D. (2018). *How democracies die.* New York: Crown.
17. Runciman, D. (2018). *How democracy ends.* New York: Basic Books.
18. Van der Vossen, B., Brennan, J. (2018). *In defense of openness: why global freedom is the humane solution to global poverty.* New York, NY: Oxford University Press.
19. Zielonka, J. (2018). *Counter-revolution: liberal Europe in retreat.* Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
20. Kirchick, J. (2017). *The end of Europe: dictators, demagogues, and the coming dark age.* New Haven: Yale University Press.
21. Mounk, Y. (2018). *The people vs. democracy: why our freedom is in danger and how to save it.* Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press.
22. Goldstone, J. A., Kaufmann, E. P., Toft, M. D. (Eds.) (2011). *Political demography: how population changes are reshaping international security and national politics.* Boulder, CO: Paradigm Publishers.
23. Pajnik, M. & Sauer, B. (Eds.) (2018). *Populism and the Web: communicative practices of parties and movements in Europe.* London; New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group.
24. Urbinati, N. (2014). *Democracy disfigured: opinion, truth, and the people.* Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
25. Pshevorskij, A. (2000). *Demokratija i rynek. Politicheskie i jekonomicheskie reformy v Vostochnoj Evrope i Latinskoj Amerike* / Per s angl.; Pod red. prof. Bazhanova V. A. Moskva: «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija» (ROSSPJEN) [in Russian].
26. Mainwaring, S., Scully, R. T. (2008). Latin America: Eight Lessons for Governance. *Journal of Democracy, 19(3), 112–127.*

27. Yascha Mounk Explains the Threat of Populism. Retrieved from <https://law.yale.edu/yls-today/news/yascha-mounk-explains-threat-populism>.
28. D'jord' Shopflin: «Illiberalizm» Orbana, sovremennaja Vengrija i sila «Fidesa». Retrieved from <https://www.geopolitica.ru/article/dyord-shopflin-illiberalizm-orbana-sovremennaya-venngriya-i-sila-fidesa> [in Russian].
29. Kyle, J., Mounk, Y. *The Populist Harm to Democracy: An Empirical Assessment*. Retrieved from <https://institute.global/insight/renewing-centre/populist-harm-democracy>.
30. Mouffe, C. (2018, September 10). Populists are on the rise but this can be a moment for progressives too. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/sep/10/populists-rise-progressives-radical-right>.
31. Kyle, J., Gultchin, L. *Populists in Power Around the World*. Retrieved from <https://institute.global/insight/renewing-centre/populists-power-around-world#appendix:-methodology>.
32. Levitsky, S., Way, L. A. (2002). Elections without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 13(2), 51–65.
33. Janos, A. C. (2000). *East Central Europe in the modern world: the politics of the borderlands from pre- to postcommunism*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
34. Shlezinger-mladshij, A. M. (1992). *Cikly amerikanskoj istorii / Per. s angl.; Zakl. stat'ja Terehova V. I.* Moskva: Izdatel'skaja gruppa «Progress», «Progress – Akademija» [in Russian].
35. *Gibridnyj rezhim v RF: pokupka lojal'nosti mass i jelit*. Retrieved from <http://www.trust.ua/news/136074-gibridnyj-rezim-v-rf-pokupka-lojalnosti-mass-i-elit.html> [in Russian].

Барабаш Олег Васильевич, кандидат философских наук, доцент,
докторант Харьковского Национального педагогического университета
им. Г. С. Сковороды, Украина

КРИЗИС ДЕМОКРАТИИ И ТРУДНОСТИ ЛИБЕРАЛИЗМА: ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ, МЕХАНИЗМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье рассматриваются зоны проблемности современных путей развития демократии и либерализма, «критические стыки» относительно их дальнейшей взаимосвязи, подчеркивается неоднозначная роль популизма в контексте перспективы процессов, обозначаются центры возможных корреляций политических сдвигов, заданности тенденций изменений.

Ключевые слова: кризис демократии, либерализм, популизм, политические режимы, транзит, либеральная гегемония, геополитика, критические стыки.

Barabash Oleh Vasylovych, PhD, Associate Professor, Doctoral Student,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

THE CRISIS OF DEMOCRACY AND THE DIFFICULTY OF THE WAYS OF LIBERALISM: THE CAUSES, MECHANISMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

Problem setting. *In our opinion, the current crisis of democracy should be investigated in the broad context of the mutual influence of democracy and liberalism, the growth of populist tendencies in the world, the strengthening of authoritarianism, the crisis of liberal institutionalism and the complexity of the draft international law, and in connection with the sum of geopolitical factors.*

Recent research and publications analysis. *The scientific literature discusses widely the problems of the modern crisis of democracy. They are at the center of attention of well-known scholars (Irina Denisenko, Mykhailo Trebin, Ihor Polishchuk, Halyna Kuts, Victoria Pohribna, Olena Sakhan, Chantal Mouffe, Steven Levitsky, Lukan A. Way, Jan Zielonka, Larry Diamond, Daniel Ziblatt, Jordan Kyle, Yascha Mounk, Limor Gultchin, Nadia Urbinati).*

Paper objective. *The purpose of this work is to find out where in the modern world the differences between liberalism and democracy begin. The task is to reach understanding of the threats and possible positive aspects of the affirmation of populism, to point out the places and meaningful centers of critical joins, manifestations or “breakthroughs” of perspectives on political processes, values-orientation shifts, institutional changes.*

Paper main body. *The article attempts to study the modern crisis of democracy in a diverse sense, in the broad context of the mutual influence of democracy and liberalism. The problem of growth of populist movements of various character in the world, their meaningful expression, influence on the transformation of democracy, threats to the combination of democracy and liberalism is analyzed. There are tendencies of increasing authoritarianism, deepening the crisis of the liberal model of institutionalism and the whole draft international law. The separate statistical data of international organizations concerning the degree and forms of distribution of populism have been researched, various scientific approaches concerning variants of further development of populist scenarios under conditions of newest geopolitical changes and strategic interests transformations are considered. An attempt was made to designate places and centers for the content of manifestations or critical moments, “breakthroughs” in prospects for political processes, changes in value orientations, institutional changes. to find the best ways and resources for further development. Attention is drawn to the fact that the crisis of democracy arose on the verge of links between the content of liberalism (with its uncertainty about the collective identity of the past and present) and democracy as a process of tolerance to the plurality of interests and opportunities for their legal representation and advocacy. It was emphasized that a change in the development tendency may occur depending on many factors, including readiness for the consolidated solutions of the elites of the modern world*

to overcome all threats and find a balance of national-state and world-scale. interests. It is emphasized that the nature of the resolution of the conflict in Venezuela may have an important precedent that will lead to a quick and qualitative change, which can also create a certain trajectory for the future development of political processes at various levels. It is also noted that one of the centers of concentration trends is the situation with the final decision of the UK on membership in the European Union.

Conclusions of the research. In our opinion, the change in the development trend (on monovectorality, the universality of the path, etc., the issue even is not discussed) can occur depending on many factors, including the readiness for the consolidated solutions of the elites of the modern world to overcome all threats and find ways to balance the aggregate interests between levels of national-state character and world scale. An important position in designating the prospect is how the situation in Venezuela will end: what will be meaningful and in what style – *ruptura pactada* or armed conflict – may be a meaningful breakthrough of perspective which will mark orientations in the formation of tendencies. But, perhaps, this situation development, by the law of large numbers, will bring chaos to a level absurd with further non-obvious solutions and conflicting scenarios. One way or another, the solution to the conflict of interest in Venezuela and the solution to the issue of Brexit will be followed by a quick qualitative change, which may also set a certain trajectory for future shifts in political processes at different levels.

Keywords: crisis of democracy, liberalism, populism, political regimes, transit, liberal hegemony, geopolitics, critical joints.

